

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXVIII
2022

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași),
Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely
(Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași),
Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al
Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române
(Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Antal Lukács (București), Ion
Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra),
Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalaru (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în
exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

CUPRINS

Romanian-Serbian relations in the 20th century

Zoran Janjetović, <i>Romanian national minority in the Yugoslav Banat 1918-1948</i>	11
Adrian Vițalaru, <i>In the capital of the allied state. Romanian diplomats in Belgrade (1919-1941)</i>	25
Alexandru D. Aioanei, <i>Yugoslavia and Britain's clandestine actions in Romania during the Second World War</i>	39
Olivera Dragišić, <i>Italian precedent for the armistice negotiations with Romania in 1944</i> ..	51
Vladimir Lj. Cvetković, <i>Yugoslavia and the crisis of Petru Groza government (August 1945 – January 1946)</i>	65
Ionuț Nistor, <i>A marriage of convenience. The Romanian Workers' Party and the Yugoslav emigration in the early 1950s</i>	79
Petar Dragišić, <i>Serbian press and Romanian Revolution in 1989</i>	89

Iulia Dumitrache, <i>Despre potențialul halieutic pontic la Ovidius</i>	101
Ionuț Acrudoae, <i>Cohortes I-VIII Breucorum în secolul I p.Chr. Locuri și oameni</i>	119
Nelu Zugravu, <i>Vasile Pârvan e Marco Aurelio</i>	145
Claudiu-Costel Luca, <i>Ciclurile monarhiei imperiale în Liber de Caesaribus – o abordare istoriografică</i>	159

Alexandru Ștefan, <i>Tentația falsului diplomatic. Cazul lui Ștefan de Sânger, notarul conventului benedictin de la Cluj-Mănăstur</i>	169
Ștefan S. Gorovei, <i>Falsuri și falsificatori pentru istoria românească</i>	185
Radu Cărciumaru, <i>Greci la Târgoviște în veacul al XVII-lea. Interferențe istorico-arheologice</i>	197
Celestin Ignat, <i>Logofeția Țării Moldovei în cea de-a treia domnie a lui Gheorghe Duca (1678-1683)</i>	211
Mihai-Bogdan Atanasiu, <i>Documente inedite ale familiei Goia (I). Ramura lui Sandu Goia</i>	225
Gheorghe Lazăr, <i>Ajutoarele românești în favoarea așezămintelor athonite Karacalu și Marea Lavră. Noi mărturii documentare (sec. al XVIII-lea)</i>	261
Mihai Anatolii Ciobanu, <i>Două planuri rusești ale ansamblului Episcopiei Buzăului</i> ..	287
Laurențiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, <i>Planul satului Lăzăreni (Iași) și surprizele sale: reședința lui Rumeanțev și schitul de la Stânca Jijiei</i>	303
Georgiana Mădălina Mihai, <i>Ținutul Romanului în cadrul organizării administrative a Moldovei în secolul XVIII – prima jumătate a secolului XIX</i>	321

Cuprins

Laurențiu Rădvan, <i>Noi contribuții privitoare la originea și activitatea arhitectului Johann Freywald</i>	337
Alexandru-Florin Platon, „ <i>La Révolution de la Grèce n'est qu'accidentelle...</i> ”: o versiune inedită a relației prințului Gheorghe Cantacuzino despre acțiunea Eteriei în Principatele Române la 1821	355
Cristian Ploscaru, <i>O piesă de teatru și afacerea „idarelelor calpe”. Secvențe din istoria domniilor pămâtenne</i>	413
Maria Rados, <i>Întâia reformă a școlilor din Moldova?</i>	429
Simion Câlția, <i>Decorațiile, instrument de guvernare în timpul domniei lui Carol I</i>	457
Claudiu-Lucian Topor, <i>Romania's Royal Legation in Germany before 1914</i>	473
Mihai Tudosă, <i>Orthodoxy and Orthopraxy Among Romanians During the Great War</i> ..	497
Ovidiu Buruiană, <i>The German military occupation in Romania (1916-1918) and its representation</i>	515
Liviu Brătescu, <i>Centenarul nașterii lui I. C. Brătianu (1921). Memorie socială și legitimare politică</i>	543

<i>In memoriam: Ion Toderășcu</i>	559
<i>Recenzii și note bibliografice</i>	561
Sextus Aurelius Victor, <i>Liber de Caesaribus. Carte despre împărați, editio bilinguis</i> /ediție bilingvă, ediția a II-a revizuită și adăugită, traducere, considerații privind limba și stilul și notă asupra ediției de Mihaela Paraschiv, ediție îngrijită, abrevieri, studiu introductiv, ediții de izvoare folosite, notă asupra ediției, note și comentarii, apendice și indice de Nelu Zugravu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2022, 734 p. (<i>Thesaurus Classicus</i> III) (Cozmin-Valerian Broșteanu); Lactanțiu, <i>Instituțiile divine. Epitoma</i> , traducere și note Petru Pistol, București, Editura Sophia, 2019, 286 p. (Nelu Zugravu); Giovanni Filoramo, <i>Crucea și puterea. Creștinii, de la martiri la persecutori</i> , traducere din italiană de Dionisie Constantin Pîrvuloiu, București, Editura Humanitas, 2022, 486 p. (Nelu Zugravu); <i>The Dacians in the Roman Empire. Provincial Constructions</i> , edited by Sorin Nemeti, Dan Dana, Irina Nemeti, Eugenia Beu-Dachin, Luciana Nedelea and Timea Varga, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2019, 443 p. (Casian Gămănuț); <i>The Roman Provinces. Mechanisms of Integration</i> , edited by Sorin Nemeti, Eugenia Beu-Dachin, Irina Nemeti, Dan Dana, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2019, 368 p. (Casian Gămănuț); Yann Le Bohec, <i>Războiul în lumea romană 58 a.Chr.–235 p.Chr.</i> , Cluj-Napoca, Editura Mega, 2021, 348 p. (Alex-Marian Cornea); <i>Scris, scriitură, text în Țările Române (secolele XV-XVIII)</i> , volum îngrijit de Monica Dejan cu un cuvânt înainte de Maria Magdalena Székely, Suceava, Editura Karl A. Romstorfer, 2020, 288 p. (Alexandru Gorea); Mihail K. Qaramah, <i>O istorie a Molitfelnicului românesc. Evoluția formularelor Sfințelor Taine (sec. XVI-XVII)</i> , Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2022, 307 p. (Celestin Ignat); <i>Doi călători elvețieni și lumea românească la începuturile modernității (1808-1811): Léonard Revilliod și Charles René Pictet de Rochemont. Mărturii inedite</i> , editat	

de Alexandru-Florin Platon, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2021, 398 p. (*Adrian-Ionuț Gilea*); Gheorghe-Florin Știrbăț, *Alexandru Enacovici. Din activitatea politică*, Iași, Editura PIM, 2019, 343 p. (*Andrei Bordeianu*); Radu Mârza, *Călători și pacienți români la Karlsbad. O istorie culturală a mersului la băi pe la 1900*, Iași, Editura Polirom, 2022, 504 p. (*Renata-Gabriela Buzău*); Sonya Orfalian, *Mărturii ale copiilor armeni 1915-1922*, Iași, Editura Polirom, 2022, 218 p. (*Bogdan Iuțiș*).

<i>Abrevieri</i>	597
------------------------	-----

Tentația falsului diplomatic. Cazul lui Ștefan de Sânger, notarul conventului benedictin de la Cluj-Mănăștur

În anul 1986, Umberto Eco, participând la un foarte important congres cu tema „Falsurile în Evul Mediu”, desfășurat la München și patronat de prestigiosul institut *Monumenta Germaniae Historica*¹, atrăgea atenția că lumea contemporană are de-a face nu doar cu practicarea vechilor tehnici de contrafacere (falși atributori, falsificatori de arbori genealogici, de documente, de opere de artă vizuală, în general de obiecte create cu scop explicit de comunicare), ci și cu un nou tip de falsificare, mai exact cu așa numitul fenomen *fake news*. În acest sens, știrile false sunt anume construite astfel încât să le fie deconspirată înșelătoria la puțină vreme de la punerea lor în circulație, scopul lor principal fiind de a discredita și de a destabiliza sursele informației, practic de a induce pe o scară cât mai largă confuzia, neîncrederea și dezordinea. În schimb, oamenii Evului Mediu își asumau practicile falsificării din dorința de a restabili sau de a reconfirma încrederea într-un fapt din realitatea imediată (un autor, o instituție, o familie, o situație juridică, un curent de gândire ori un adevăr teologic) și de a susține și promova o ordine firească a lucrurilor în care ei credeau sau la care aspirau. Cu alte cuvinte, pentru omul medieval, opusul „falsului” nu era „originalul”, ci „autenticul”, o trăsătură fundamentală care aglutinează în același timp valoare, autoritate și încredere, întemeindu-se pe suportul material intrinsec, pe expresia estetică sau morfologică, pe coerența conținutului și pe congruența de ansamblu cu alte obiecte, situații ori informații vrednice de crezare². Desigur că argumentația eruditului medievist și semiotician italian este mult mai cuprinzătoare, ea găsindu-și argumentele și detaliind paradigme din scrierile marilor filosofi și teologi ai Evului

* Dr., documentarist, TRANS.SCRIPT – Centrul de Diplomatică și Paleografie Documentară Medievală, Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, România; alexandru.stefan@ubbcluj.ro.

¹ *Fälschungen im Mittelalter. Internationaler Kongress der Monumenta Germaniae Historica, München, 16.-19. September 1986*, vol. I (*Kongressdaten und Festvorträge*) 780 p., vol. II (*Gefälschte Rechtstexte – Der bestrafte Fälscher*) 748 p., vol. III (*Diplomatische Fälschung I*) 726 p., vol. IV (*Diplomatische Fälschung II*) 724 p., vol. V (*Fingierte Briefe – Frömmigkeit und Fälschung – Realienfälschungen*) 752 p., Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1988.

² Umberto Eco, *Falsificarea în Evul Mediu*, în *idem, Scrieri despre gândirea medievală*, trad. Cezar Radu et al., Iași, Polirom, 2016, p. 439-464.

Mediu Occidental, însă ceea ce merită subliniat este faptul că, în definitiv, pentru oamenii acelor timpuri prioritară era recunoașterea caracterului autentic în creațiile semenilor, inclusiv în cazul celor necesare traiului cotidian, în virtutea expresiei și conținutului lor. Tocmai de aceea, prin falsurile pe care ei le înfăptuiau, direct sau cu implicarea unor terți, indiferent de temeiuri, căutau cu ardoare să nu se abată de la aceste principii, îndeobște recunoscute și declarate.

În Transilvania secolului al XIV-lea, unul dintre personajele celebre pentru aplecarea sa spre asumarea unor practici de falsificare a fost Ștefan de Sânger³, notar laic în perioada anilor 1370-1383 al conventului benedictin de la Cluj-Mănăstur, cel mai important loc de adevărire din estul regatului maghiar⁴, poziție ce a fost permanent disputată, mai ales în fazele sale incipiente, prin competiția și rivalitatea capitlului catedral din Alba Iulia⁵.

Locurile de adevărire au reprezentat o instituție specifică sistemului judiciar medieval al Ungariei, cu ramificații inclusiv în spațiul Transilvaniei voievodale, emergentă la cumpăna secolelor XII-XIII pe fondul incapacității cancelariei regale de a face față cererii tot mai mari de redactare a actelor probatorii. Funcționând sub auspicii ecleziastice, în special datorită nivelului mai ridicat de alfabetizare și instruire juridică din interiorul Bisericii Romane, precum și a răspândirii sale teritoriale, rolul acestor foruri era de a elabora și emite documente cu autenticitate publică, fie la cererea unor particulari, pentru soluționarea diverselor afaceri și situații de drept privat, îndeosebi de natură patrimonială (vânzări, donații, împărțiri, zălogiri de posesiuni, dar și împuterniciri ori testamente), fie în baza unui mandat din partea diverselor foruri de judecată (rege, palatin, voievod ori alți magnați ai regatului), cu scopul de a executa o serie de formalități ale dreptului public (anchete, puneri în stăpânire, hotărniciri ori transcrieri de documente). Din aceste puncte de vedere, activitatea locurilor de adevărire este asemănătoare celei desfășurate de instituția notariatului public în Occidentul european, motiv pentru care aceasta din urmă nu a cunoscut o răspândire și o importanță similară în practica judiciară din Ungaria, puternic influențată de preceptele dreptului cutumiar⁶.

³ Susana Andea, *Considerații referitoare la practica falsificărilor de acte în Transilvania (sec. XIII-XVII)*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» Series Historica”, 54 (2015), p. 341; Francisc Pall, *Diplomatica latină cu referire la Transilvania (sec. XI-XV)*, în *DIR-Introducere*, vol. II, p. 316; Sigismund Jakó, *Sigilografia cu referire la Transilvania (până la sfârșitul secolului al XV-lea)*, în *idem*, p. 572.

⁴ Gábor Sipos, *A kolozsmonostori konvent hiteleshelyi működése* [Activitatea locului de adevărire a conventului de la Cluj-Mănăstur], în ed. Elek Csetri, Zsigmond Jákó, Sándor Tonk, *Művelődéstörténeti tanulmányok* [Studii de istorie culturală], București, Kriterion, 1979, p. 33-50; Zsigmond Jakó, *A kolozsmonostori apátság és hiteleshelyi jegyzőkönyvei a szekularizációig* [Protocoloalele abației și locului de adevărire de la Cluj-Mănăstur până la secularizare], în *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289-1556)* [Protocoloalele conventului de la Cluj-Mănăstur (1289-1556)], ed. Zsigmond Jakó, vol. I, Budapest Akadémiai Kiadó, 1990, p. 17-169.

⁵ Károly Vekov, *Locul de adevărire din Alba-Iulia. Secolele XIII-XVI*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2003.

⁶ Printre cele mai recente și mai vizibile contribuții din bogata istoriografie dedicată locurilor de adevărire ale Ungariei medievale se numără: Martyn Rady, *Customary Law in Hungary: Courts,*

Spre deosebire de situația capitlului catedral din Alba Iulia, unde desfășurarea activităților specifice locurilor de adevărire poate fi surprinsă cu puțină vreme înaintea invaziei tătare din anii 1241-1242, activarea forului probatoriu de la Cluj-Mănăstur nu doar că s-a petrecut într-un moment ulterior și destul de târziu în comparație cu alte oficii similare din ambianță benedictină, cel mai probabil cândva înaintea ultimului deceniu al secolului al XIII-lea, ci s-a manifestat cu intermitențe pentru aproximativ o jumătate de veac⁷. Abia după 1350, locul de adevărire tutelat de abația de la Cluj-Mănăstur a beneficiat de un veritabil impuls instituțional, care a determinat o augmentare consolidată a practicii diplomatice, ajungând în mai puțin de un deceniu să își tripleze numărul documentelor emise în raport cu perioadele anterioare, iar până la finele aceluiași secol să îl echivaleze și să îl depășească uneori pe cel al forului capitular albaulian. Cu toate acestea, dinamica pozitivă a fost întreruptă brusc la începutul penultimului deceniu al secolului al XIV-lea de situația depistării unor contrafaceri documentare, elaborate cu implicarea directă a abatelui Otto, care conducea mănăstirea benedictină încă din anul 1360. Întocmirea a cel puțin 16 falsuri diplomatice, ce ar fi fost emise între 1283-1361 de către diverși regi ai Ungariei, voievozi ai Transilvaniei ori de către alte locuri de adevărire din proximitate, ar fi avut drept scop favorizarea și sporirea situației funciare a abației de la Cluj-Mănăstur⁸. Cu toate acestea, contextul deconspirării de epocă a cel puțin unei părți dintre aceste falsuri a rămas necunoscut, însă efectele sale au fost dintre cele mai drastice: de la sistarea temporară a activității locului de adevărire, înlocuirea sigiliului conventual (instrumentul esențial care garanta autenticitatea actelor emise), ori reluarea destul de timidă a activităților de cancelarie, până la implementarea unor soluții de autentificare extrem de precaute în durată medie, toate acestea conturând profilul unei puternice angoase instituționale, care, prin felurile sale forme de manifestare, a continuat până spre anul 1400⁹.

Texts and the Tripartitum, Oxford, Oxford University Press, 2015, p. 37-43; László Solymosi, *Die glaubwürdigen Orte «loca credibilia» Ungarns im 14-15. Jahrhundert*, în „Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte Siegel- und Wappenkunde”, 55 (2009), p. 175-190; ed. Tamás Fedele, Irén Bilkei, *Loca Credibilia. Hiteleshelyek a középkori Magyarországon* [Locurile de adevărire în Ungaria Medievală], Pecs Fény Kft., 2009; Zsolt Hunyadi, *Administering the Law: Hungary's Loca Credibilia*, în ed. Martyn Rady, *Custom and Law in Central Europe*, Cambridge, Center for European Legal Studies, 2003, p. 25-35; Tamas Köfalvi, *Places of Authentication («loca credibilia»)*, în „Chronica”, 2 (2002), p. 27-38; Iván Borsa, György Györffy, *Actes privés, «locus credibilis» et notariat dans la Hongrie médiévale*, în *Notariado público y document privado: de los orígenes al siglo XIV. Actas del VII Congreso Internacional de Diplomática 1986*, vol. II, Valencia, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, 1989, p. 941-949. Cea mai importantă sinteză rămâne: Franz Eckhart, *Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*, în „Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung”, supp. IX-2 (1914), p. 3[396]-166[558].

⁷ Andrei-Alexandru Ștefan, *An Unknown Seal of the Convent of Cluj-Mănăstur*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia”, 62-1 (2017), p. 1-10.

⁸ Zsigmond Jakó, *A kolozsmonostori apátság hamis oklevelei* [Documente false ale abației de la Cluj-Mănăstur], în „Levéltári Közlemények” [Publicații Arhivistice], 55 (1984), p. 111-139.

⁹ Alexandru Ștefan, *Sigiliile și practicile sigilare ale locurilor de adevărire din Transilvania și comitatele învecinate (secolele XIII-XIV)*, Cluj-Napoca, Mega, 2021, p. 198-204; idem, *Contextul și*

În calitate de notar al conventului, Ștefan de Sânger a fost cu siguranță implicat în acțiunile de falsificare documentară inițiate de către abatele Otto, întrucât ambii dispar subit din documente în prima jumătate a anului 1383. Dacă despre destinul lui Otto, în afara orchestrărilor de contrafaceri diplomatice, nu se mai cunoaște nimic esențial, o serie de ecouri documentare ulterioare, dar și câteva informații prealabile, dezvăluie un parcurs biografic deosebit de interesant al notarului Ștefan, cu atât mai mult cu cât acesta provenea dintr-o familie de mică importanță și lipsită inițial de vreun rang nobiliar¹⁰. În lumina izvoarelor păstrate, se pare că acesta a fost inițiatorul și beneficiarul unei strategii proprii, asemănătoare celei dezvoltate de Otto, foarte probabil alimentată atât de experiența sa notarial-juridică, acumulată pe parcursul implicării sale în activitățile specifice ale locului de adeverire de la Cluj-Mănăstur, cât și de complicitatea sa la nelegiuirile abatelui de la acea vreme. Ștefan de Sânger a urmărit, la rândul său, augmentarea drepturilor patrimoniale ale soției sale, Elisabeta, fiica lui Kalach de Sânmărtin, un important descendent al familiei Scil din neamul Kalota¹¹, și a Barbarei, membră a familiei Cente din neamul Aba¹².

Notar al conventului de la Cluj-Mănăstur între anii 1370-1383, Ștefan a îndeplinit anterior rolul de sub-notar în cancelaria vicevoievodului Petru de Oarda (1344-1350, 1359-1368), fiind amintit pentru prima și singura dată în această funcție într-un document din 20 ianuarie 1366, prilej cu care a acționat și în calitate de om de încredere al vicevoievodului într-o anchetă desfășurată în posesiunea Sântioana¹³. Ar mai fi de remarcat că, de cele mai multe ori, numele său era însoțit de apelativele *litteratus* și *magister*¹⁴, cu rolul de a indica deopotrivă însușirea competențelor scripturale și cunoașterea unor noțiuni juridice esențiale, fundamentale pentru buna desfășurare a activităților specifice în cadrul unui important loc de adeverire, însă fără certitudinea unei prealabile instruirii universitare¹⁵. Calitățile intelectuale ale notarului Ștefan de Sânger par să fi stat și în spatele motivului pentru care acesta a continuat să fie desemnat, în repetate rânduri, drept om de mărturie al forului conventual în care și-a desfășurat activitatea, întrucât cunoștințele sale de factură juridică erau, foarte probabil, mai

cronologia schimbării sigiliului conventual al abației benedictine de la Cluj-Mănăstur la finele secolului al XIV-lea, în „Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”. Series Historica”, supp 58 (2019), p. 183-189.

¹⁰ Marius Diaconescu, *Structura nobilimii din Transilvania în epoca angevină*, Cluj-Napoca, Mega, 2013, p. 314-315.

¹¹ *Ibidem*, p. 353-355.

¹² *Ibidem*, p. 159-162.

¹³ DRH, C, vol. XIII, p. 2-7, nr. 7.

¹⁴ În practica românească de traducere a documentelor medievale de redacție latină, cei doi termeni sunt transpuși, în mod curent, prin „diac”, respectiv „magistru”. Pentru mai multe detalii, vezi: *Glosar de termeni și expresii din documentele latine privind istoria medie a României*, s.l., s.n., 1965, p. 110-111.

¹⁵ Susana Andea, *De la magister la litteratus în scrierea medievală transilvăneană*, în ed. Susana Andea, *Scris și societate în Transilvania secolelor XIII-XVII*, Cluj-Napoca – Gatineau, Argonaut – Symphologic Publishing, 2013, p. 29-45.

temeinice în comparație cu restul monahilor benedictini ce alcătuiau obștea abației de la Cluj-Mănăștur¹⁶.

Anul 1370 marchează un punct de referință în biografia lui Ștefan de Sânger, în care regele Ludovic I al Ungariei (1342-1382) a jucat un rol decisiv. În baza unui prim document regal, emis la 27 martie, Elisabeta, soția lui Ștefan de Sânger și fiica răposatului Kalach de Sânmărtin, a dăruit consoartei sale, *ob amorem et affectionem sinceram qua erga ipsum afficeretur* („din iubirea și dragostea curată pe care o are față de el”), toate părțile sale de posesiune, oriunde s-ar afla ele, cele moștenite, cele care i se cuvin și cele care țin de ea în baza altor drepturi. Actul regal întocmit cu acest prilej nu doar că a confirmat dania soției în favoarea soțului, ci a încuviințat inclusiv cererea notarului Ștefan de a fi recunoscut de către monarh *inter nobiles regnicolas nostros [...], verum, purum et legitimum nobilem* („între locuitorii nobili ai țării noastre, un adevărat, curat și legiuit nobil”) ¹⁷. Doar câteva săptămâni mai târziu, la 15 aprilie 1370, ținându-se seama de *fidelitatibus et placabilibus servitiis* („dovezile de credință și de slujbele plăcute”) înfățișate regelui de către Ștefan de Sânger, Ludovic I a hotărât să îi acorde soției notarului de la Cluj-Mănăștur posibilitatea de a fi considerată, înaintea legii, *tamquam verus heres et filius legitimus* („întocmai ca un moștenitor adevărat și un fiu legiuit”) pentru toate posesiunile, părțile de posesiune și moștenirile tatălui ei, mort fără moștenitori de parte bărbătească. Și în acest caz, textul documentului dezvăluie rațiunile pentru care acesta a fost întocmit, anume ca *universeque possessiones, proprietates et iura quelibet prelibati Kalach [...], eidem nobili domine et per eam prefato Stephano litterato, marito suo [...], in perpetuum ascribantur hereditatem* („toate posesiunile, bunurile și drepturile de orice fel ale pomenitului Kalach să fie trecute, ca moștenire veșnică, pe seama acelei nobile doamne [Elisabeta] și, printr-însa, pe seama soțului său, pomenitul Ștefan diacul”) ¹⁸. În fapt, cele două documente sau, mai bine spus, cele două recunoașteri regale i-au conferit lui Ștefan toate condițiile legale pentru a deveni artizanul unei foarte complexe strategii prin care să intre în stăpânirea unor posesiuni care i-au aparținut răposatului său socru și să determine reactivarea unor litigii în care acesta din urmă fusese implicat încă din timpul vieții. Ar mai fi de adăugat că toate aceste demersuri par să se fi petrecut în detrimentul mai tinerei și unicei surori a Elisabetei, Margareta, căsătorită cu nobilul Petru de Idrifaia ¹⁹ și amintită documentar o singură dată, în anul 1382, în ipostaza unei împricinate, reprezentată, alături de sora sa, de către același notar Ștefan ²⁰.

Numeroasele acțiuni juridice cu profil patrimonial ale lui Ștefan de Sânger, aflat de acum în postura de unic moștenitor al lui Kalach de Sânmărtin, pot fi urmărite documentar până la mijlocul anului 1382. Cel mai interesant litigiu dintre

¹⁶ Emőke Gálfi, *Transylvanian Places of Authentication and Ecclesiastical Intellectuals in the Middle Ages*, în *TR*, 21-suppl. 2 (2012), p. 139-154.

¹⁷ *DRH*, C, vol. XIII, p. 709-711, nr. 479.

¹⁸ *Ibidem*, p. 741-742, nr. 492.

¹⁹ Marius Diaconescu, *op. cit.*, p. 237.

²⁰ *DRH*, C, vol. XVI, p. 196-198, nr. 157.

aceste încercări și reușite ale notarului de la Cluj-Mănăstur de a-și extinde posesiunile și drepturile de stăpânire, de fiecare dată pe filiera soției sale, datează din anii 1377-1378 și se remarcă înaintea altora datorită reverberațiilor pe care le produce în cadrul unei judecăți voievodale din 17 ianuarie 1399²¹. Însă, pentru a înțelege cu exactitate motivele neînțelegerilor din 1399 este necesară o coborâre în timp, la nivelul anului 1356, o perioadă în care Kalach încă era în viață și, asemenea ginerelui său, se lupta pentru drepturile de stăpânire ale soției sale, Barbara, fiica lui Ioan zis Cente (*Chenthe*, *Chente*). În acest sens, la 6 mai 1356, Solomon, arhidiaconul de Turda și vicarul episcopului Transilvaniei, confirma înțelegerea dintre Kalach de Sânmărtin, ca împuternicit al soției sale, Barbara, și al Elisabetei, sora acesteia și soția lui Valentin de Cămărașu, pe de-o parte, și Ioan zis Pancel (*Pancelus*, *Pancel*, *Penchel*) de Panticeu, pe de altă parte. Acesta din urmă, în calitate de moștenitor al lui Ioan Cente, s-a obligat să achite sfertul de moștenire ce revenea Barbarei și Elisabetei, din partea răposatului lor tată, precum și zestrea și darurile de nuntă ale mamei celor două surori, de asemenea, decedată la acel moment. Așadar, înțelegerea celor două părți a presupus angajamentul lui Ioan Pancel de a achita sfertul filial, echivalat la o pătrime din posesiunea Panticeu, precum și zestrea și darurile de nuntă, în cuantum de 25 de mărci, cu precizarea că această sumă de bani urma să fie achitată la momentul punerii Barbarei și Elisabetei în stăpânirea aceluia sfert de posesiune²².

La 28 mai 1377, Ștefan de Sânger se adresa voievodului Transilvaniei, Ladislau de Losoncz (1376-1391), pentru a i se reconfirma documentul arhidiaconului Solomon din 1356 și pentru a fi puse în aplicare prevederile acestui act, căci, în răstimpul celor două decenii trecute de la emiterea acestuia, plata celor 25 de mărci și punerea în stăpânire a aceluia sfert din posesiunea Panticeu nu s-ar fi realizat nici de către Ioan Pancel, mort între timp, și nici de către moștenitorii acestuia. Întrucât voievodului nu i-a fost clar, doar în baza afirmațiilor notarului de la Cluj-Mănăstur, dacă Ioan Pancel și-a îndeplinit partea sa din înțelegerea avută cu Kalach de Sânmărtin, s-a luat hotărârea ca un om al său de încredere să fie trimis, împreună cu un reprezentant al capitlului din Alba Iulia, pentru a determina starea de fapt a lucrurilor, iar, în consecință, să poată impune cele mai potrivite decizii. Astfel, dacă moștenitorii lui Ioan Pancel puteau înfățișa o scrisoare de descărcare cu privire la achitarea vechilor înțelegeri, atunci litigiul ar trebui considerat stins, însă, în absența unui atare document, de data aceasta, două doamne cu numele Elisabeta, una soția lui de Ștefan de Sânger și cealaltă soția lui Valentin de Cămărașu, adică nepoata și fiica lui Ioan Cente, în numele cărora, de fapt, Ștefan de Sânger s-a adresat voievodului, urmau să fie puse în stăpânirea respectivului sfert din posesiunea Panticeu și să le fie achitate cele 25 de mărci datorate. Dacă plata nu se putea face în bani, atunci ele ar urma să primească, cu titlu de zălog, încă o parte din aceeași posesiune²³. Ancheta solicitată de voievodul Transilvaniei s-a desfășurat la 4 ianuarie

²¹ Anexa nr. 6.

²² Anexa nr. 1.

²³ Anexa nr. 2.

1378 și a constatat că urmașii lui Ioan Pancel nu dețineau vreo scrisoare de descărcare cu privire la cele două problematice succesoriale și nici nu au dorit să plătească cele 25 de mărci restante. Din aceste motive, cei doi oameni de încredere au împărțit pe loc respectiva posesiune Panticeu în patru părți egale, dintre care o pătrime a fost pusă în stăpânirea veșnică a celor două doamne, iar o a doua le-a revenit tot lor, însă numai temporar, până când urmașii răposatului Ioan Pancel vor putea achita datoria celor 25 de mărci²⁴. Din păcate, nici mandatul voievodal și nici raportul capitular nu precizează și temeiurile pentru care drepturile Barbarei au revenit, de fapt, fiicei sale Elisabeta. Nu este exclus ca Barbara să fi murit anterior acțiunii inițiate de Ștefan de Sânger, întrucât soțul său, Kalach de Sânmărtin, era deja decedat înainte de mijlocul anului 1367²⁵.

Revenind la nivelul anului 1399, acordul inițial și punerea sa în executare cu aproximativ două decenii întârziere au fost aduse la cunoștința scaunului de judecată prezidat de voievodul Transilvaniei, Stibor de Stiboricz (1395-1401, 1410-1414), prin intermediul unui singur document al capitlului din Alba Iulia, din 3 iunie 1395, care, la rândul său, copiază sau rezumă cele patru acte cunoscute ale acestei pricini: 1.) înțelegerea din 1356; 2.) mandatul lui Ladislau de Losoncz din 1377; 3.) mandatul vicevoievodului Ioan Temes (1376-1385, 1386-1389), redactat ulterior celui voievodal, dar înaintea 4.) raportului capitular, emis cândva după 4 ianuarie 1378 și reluat, la rândul său, în același act din 1395. Cu toate acestea, temeiurile pentru care locul de adevărire din Alba Iulia întreprinde, către finele secolului al XIV-lea, un asemenea demers de autentificare diplomatică rămân neelucidate. Cert este că, acest document din 3 iunie 1395 devine piesa centrală și, de fapt, singura înfățișată în original pe parcursul unui proces ce îi pune a iarăși față în față pe moștenitorii și urmașii celor două părți împlicate încă din anul 1356, iar diferendul, chiar dacă nu este lămurit în documentul voievodal, nu poate fi decât același: sfertul filial al fiicelor lui Ioan Cente și achitarea zestre și darurilor de nuntă ale mamei lor. Pricina este, așadar, pornită de către Petru, fiul lui Jak de Mihalț, în numele soției sale, Elisabeta, împotriva lui Gheorghe, fiul lui Ioan Pancel de Panticeu. Dacă în cazul pârâtului, genealogia este una mai mult decât evidentă, pârâșul atrage atenția prin numele soției sale, Elisabeta, în beneficiul căreia se căuta, de fapt, dreptatea. Din păcate, nici acest document și nici alte surse nu consemnează o identitate mai clară a soției lui Petru de Mihalț. Totuși, felul în care pricina este structurată o plasează pe aceasta de partea coborâtorilor direcți ai lui Ioan Cente, fiind însă dificil de precizat dacă este vorba ori de fiica sa (fosta soție a lui Valentin de Cămărașu), ori de nepoata sa (fosta soție a lui Ștefan de Sânger), ori de vreo altă descendentă pe linie directă cu numele Elisabeta, la 1399 încă în viață și măritată cu un personaj nou²⁶ intrat în această veche problematică succesorală. Având totuși în vedere proximitatea cronologică, dintre cele trei scenarii posibile, cel mai plauzibil pare să rămână identificarea soției lui

²⁴ Anexa nr. 4.

²⁵ Marius Diaconescu, *op. cit.*, p. 354.

²⁶ *Ibidem*, p. 315-316.

Petru de Mihalț cu Elisabeta, văduva notarului Ștefan de Sânger, respectiv nepoata lui Ioan Cente.

Punctul culminant al judecății, a cărei importanță aparte este dată și de contextul unei congregații generale a Transilvaniei, înaintea căreia a fost, de fapt, dezbătută²⁷, vine sub forma răspunsului formulat de pârât la înfățișarea scrisorii capitulare din 1395 de către reclamant. Gheorghe de Panticeu a susținut că Ștefan de Sânger a fost dovedit, în urma unei judecăți voievodale, drept „gravor și făuritor de sigilii contrafăcute și făcător și scriitor de scrisori false”, motive pentru care Ladislau de Losoncz l-a condamnat la moarte prin ardere pe rug, l-a executat și a declarat invalide și lipsite de valoare toate documentele în care ar fi apărut numele său, afirmația sa fiind întărită cu jurământul unor notabilități prezenți la congregația generală. Ba mai mult, întrucât Petru de Mihalț nu a putut prezenta originalul actului din 1356, de la care, de fapt, izvora tot acest litigiu, voievodul a subliniat că forma de transumpt, în care acesta fusese totuși adus înaintea scaunului de judecată (în fapt o copie realizată la 1395 pe baza unei alte copii din 1377, cea din urmă solicitată de către Ștefan de Sânger însuși), ar fi insuficientă pentru păstrarea și protejarea dreptului succesoral al părții reclamante. Din acest motiv, sentința a fost dată în favoarea pârâtului, iar cele două sferturi litigioase din posesiunea Panticeu au revenit definitiv în stăpânirea lui Gheorghe, fiul lui Ioan Pancel. Cel mai probabil, sentința voievodului Stibor de Stiboricz a rămas irevocabilă, de vreme ce niciun alt document ulterior nu consemnează reluarea acestei pricini în apel, la un scaun de judecată superior, singura competentă să reia judecarea acestui litigiu fiind doar instanța curții regale.

Actul voievodal din 1399 lasă însă neelucidate multe aspecte importante, deși tangențiale pricinii propriu-zise, fiind singurul document cunoscut care amintește despre sfârșitul tragic al notarului Ștefan de Sânger: nu sunt menționate exact momentele și împrejurările judecării și execuției sale, ori identitatea precisă a Elisabetei, soția lui Petru de Mihalț, un personaj central care determină reactivarea unei situații procesuale vechi de peste patru decenii, și nici chiar bizara disponibilitate a capitlului din Alba Iulia de a transcrie sub formă autentică, la 1395, deci la puțin peste 10 ani de la momentul condamnării și executării notarului de la Cluj-Mănăstur, o serie de documente în care apărea numele unui falsificator dovedit. În absența altor informații rămân, așadar, deosebit de valoroase simplele evocări ale temeiurilor pentru care Ștefan de Sânger a fost găsit vinovat și modalitatea în care și-a primit sentința capitală. Filtrarea celor două amănunte prin preceptele dreptului cutumiar maghiar din perioada Evului Mediu arată că infrafracțiunea falsificării și contrafacerii era asociată faptelor de necredință (*nota infidelitatis*), alături actelor de rebeliune ori trădare, de încălcare a sentințelor judecătorești, de ucidere a unui jude sau a unui împricinat în scaunul de judecată, de erezie sau de incest. Aceste fapte erau sancționate fie prin pierderea

²⁷ Pentru problematica mai largă a congregațiilor generale ale Transilvaniei medievale, vezi: Susana Andea, *Congregații palatiale și voievodale (sec. XIII-XIV)*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2013; Gheorghe Bichicean, *Congregațiile generale în Transilvania voievodală*, București, Editura C. H. Beck, 2008.

posesiunilor, fie prin pedeapsa capitală, situație în care toate proprietățile celui vinovat reveneau moștenitorilor și urmașilor săi de drept²⁸. În mod evident, aplicarea acestor pedepse nu a fost întotdeauna consecventă și unitară de-a lungul timpului, iar în cazul lui Ștefan de Sânger se poate observa cum prevalența dreptului cutumiar a fost radical augmentată și prin impunerea unor decizii punctuale. El a fost condamnat la moarte pe temeuri legale, dar, în același timp, a fost relativ ușor deposedat de toate proprietățile pe care s-a străduit să le acumuleze și asupra cărora a insistat să îi fie recunoscute drepturile, în mod evident prin acțiuni juridice ce au necesitat elaborarea unor documente probatorii în care să fie consemnat fără echivoc numele său. Secundarea pedepsei capitale cu o sancțiune suplimentară trădează totodată și o dublă culpabilitate a faptelor sale. Pe de-o parte, condamnarea la o moarte violentă, cu un puternic impact public și rol moralizator, trădează o complicitate nemijlocită la acțiunile de falsificare diplomatică, inițiate de către abatele mănăstirii de la Cluj-Mănăstur, iar, pe de altă parte, invalidarea juridică a tuturor documentelor în care apărea numele său sugerează că neîncrederea demonstrată în latura profesională a vieții sale îi poate contamina, de fapt, întreaga existență. Cu alte cuvinte, chiar dacă demersurile succesoriale inițiate pe filiera soției sale, Elisabeta, au fost profund legiuite și legale, în spatele lor dezvăluindu-se o amplă strategie datorată tocmai propriilor cunoștințe juridice de factură cutumiară, iar izvoarele istorice cunoscute nu surprind în mod vădit falsificarea unor documente în această privință, ele intră totuși sub incidența pedepsirii depline a lui Ștefan de Sânger, în vederea sancționării tuturor nelegiuirilor pe care le-a făcut cu adevărat sau pe care le-ar fi putut face din ipostaza pe care o avea, aceea de notar al unui foarte important loc de adevăritare. Din această perspectivă, sentința voievodului Ladislau de Losoncz determină o revenire de mare finețe la situația anterioară anului 1370, o demantelare foarte precisă a tuturor eforturilor și demersurilor sale, chiar și fără a mai fi necesară o distincție judiciară exactă între actele pe care le-ar fi falsificat, pe de-o parte, și cele cu adevărat autentice, pe de altă parte.

La final, trebuie remarcat că strategia notarului Ștefan de Sânger, deopotrivă atent construită și abil pusă în practică, depășește cu mult cele câteva informații recuperate în baza mărturiilor istorice existente. Mănunchiul detaliilor care au putut fi astfel identificate ilustrează doar în parte complexitatea unui angrenaj ce a funcționat cu succes mai bine de un deceniu și care a fost determinat, în primul rând, de aptitudinile deosebite ale artizanului și beneficiarului său. Pe de-o parte, au fost necesare atât competențe tehnice, specifice mediului de cancelarie de factură medievală, mai exact de scriere propriu-zisă, de redactare a unor documente probatorii (aparent) autentice, cât și competențe juridice, mai ales în sfera dreptului cutumiar, Ștefan de Sânger reușind, înainte de toate, recunoașterea soției sale drept unic urmaș legitim al tatălui ei, asemenea unui fiu, respectiv obținerea propriei calități nobiliare, ambele mijlocite cu concursul regelui Ludovic I. Deși acest

²⁸ Martyn Rady, *Customary Law...*, p. 112-116.

presupus episod de falsificare documentară nu este unul disparat în orizontul practicilor similare emergente în Transilvania Evului Mediu târziu, este singurul care, prin intermediul notarului Ștefan de Sânger, interferează cu un altul, mult mai ambițios prin dimensiunea instituțională pe care și-a asumat-o, dar cu repercusiuni și consecințe pe măsură. Nu este exclus ca însăși acțiunile abatelui Otto să îi fi servit drept model și imbold notarului Ștefan pentru dezvoltarea și gestionarea propriului său demers de augmentare a drepturilor patrimoniale ale soției sale, însă identificarea unei direcții de acțiune juridică, în esență foarte îngustă și specifică, precum și canalizarea tuturor eforturilor ulterioare, în vederea exploatarei și speculării sale îndelungate, par să i se datoreze întru totul lui Ștefan de Sânger.

ANEXĂ

1.

1356 mai 6 (*sexto die octavarum festi beati Georgii martyris*), **Alba <Iulia>** (*Alba*)

Solomon (*Salomon*), arhidiaconul de Turda (*archydiaconus de Torda*) și vicarul general (*vicarius in spiritualibus generalis*) al lui Andrei (*Andreas*) episcopul Transilvaniei (*episcopus Transsilvanus*), adevărește că, la data de 1 mai (*in octavis festi beati Georgii martyris*), Ioan Pancel de Panceu (*Iohannes dictus Pancelus de Cheh*), pe de-o parte, și Kalach de Sânmărtin (*Kalach de Zenthmartun*), în numele Barbarei (*Barbara*), soția sa, și al Elisabetei (*Elyzabeth*), soția lui Valentin de Cămărașu (*Walentinus dictus de Kamaras*), fiicele lui Ioan (*Iohannes*), fiul lui Ioan Cente (*Iohannes dictus Chenthe*), pe de altă parte, s-au înțeles cu privire la sfertul filial (*quarta filialis*) al celor două surori, respectiv la zestrea și darurile de nuntă (*dos et res paraffernales*) ale mamei acestora, revenite, de asemenea, lor. Potrivit înțelegerii, Ioan Pancel, în temeiul dreptului de moștenire (*ius successorium*), s-a obligat să dăruiască ca sfert filial Barbarei și Elisabetei o pătrime din posesiunea Panceu și să le achite 25 de mărci de-ale regatului (*viginti quinque marce regni*) pentru acoperirea zestre și darurilor de nuntă, plata urmând să fie făcută la momentul punerii celor două surori în stăpânirea sfertului de posesiune amintit (*tempus statutionis*).

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL-OL), DI. 27427.

Original, pergament (289 x 142 mm), urme ale unui sigiliu ogival (23 x 35 mm) în ceară naturală, aplicat pe recto.

MNL-OL, DI. 42694.

Transumpt în actul lui Ladislau de Losoncz, voievodul Transilvaniei, din 28 mai 1377 <*Anexa nr. 2*>.

EDIȚII: *DRH*, C, vol. XI, p. 17-18, nr. 15 (cu trad. lb. rom); *AOkm*, vol. VI, p. 453-454, nr. 291, p. 576-579; *idem*, nr. 369 (cu data greșită: 6 mai 1357).

REGESTE: *AOkl*, vol. XL, p. 185, nr. 268 (lb. magh.); *EOkm*, vol. III, p. 304, nr. 835 (lb. magh.); *SzReg*, p. 134, nr. 1226 (lb. magh.); *DRH*, C, vol. XI, p. 123, nr. 125 (lb. rom; cu data greșită: 6 mai 1357).

2.

1377 mai 28 (*in festo Corporis Christi*),
Târgu Mureș (*Forum Siculorum*)

Ladislau (*Ladislaus*), voievodul (*wayvoda*) <Transilvaniei>, transcrie și adeverește, la cererea lui Ștefan diacul (*Stephanus litteratus*), notarul conventului din Cluj-Mănăstur (*notarius conventus de Clusmonostra*), scrisoarea arhidiaconului Solomon (*Salamon*), din 6 mai 1356 <*Anexa nr. 1*>. De asemenea, Ștefan diacul a cerut voievodului, în numele celor două doamne <Elisabeta, soția sa, și Elisabeta, soția lui Valentin de Cămărașu>, să se pună capăt îndatoririi lui Ioan Pancel (*Iohannes dictus Pancel*), privitoare la sfertul filial (*quarta filialis*) și zestrea (*dos*) cuvenite fiicelor lui Ioan Cente (*Iohannes dictus Chente*) și descrisă în scrisoarea amintită. Întrucât voievodului Ladislau nu i-a fost clar dacă Ioan Pancel și-a achitat această datorie încă din timpul vieții sale (*vita mundiali perfruent*), s-a luat hotărârea ca Mihail de Giula (*Mychael de Gywla*), slujbașul din Sântimbru (*officialis de Sancto Emerico*), să fie trimis, împreună cu un om de măturie al capitlului <din Alba Iulia> (*homo [...] testimonio [...] capituli ecclesie Transsilvane*), la 28 decembrie <1377> sau la 4 ianuarie <1378> (*in octavis vel quindenis festi beati Thome apostoli tunc venturi*), în posesiunea Panteiceu (*Cheh*) pentru a cerceta dacă fiii lui Ioan Pancel se pot apăra împotriva celor două doamne cu o scrisoare de descărcare (*littere expeditorie*), înfățișată în original (*in specie*), situație în care ei ar trebui considerați achitați de această datorie. Însă, dacă fiii răposatului Ioan Pancel nu pot prezenta o scrisoare potrivită, atunci, împărțindu-se posesiunea Panteiceu în patru părți, celor două doamne să le fie dat în stăpânire un sfert din această posesiune și să le fie plătite cele 25 de mărci restante, în temeiul sfertului filial și al zestre și darurilor de nuntă (*res parafernales*) datorate. Dacă fiii lui Ioan Pancel nu ar dori să achite cele 25 de mărci, atunci să fie obligați să plătească cu zălogirea posesiunii (*cum possessionaria impignoracione*), până când o vor putea răscumpăra.

MNL-OL, Dl. 42694.

Rezumat amplu în actul Capitlului din Alba Iulia, din *post* 4 ianuarie <1378> <*Anexa nr. 4*>.

EDIȚII: *DRH*, C, vol. XV, p. 227-231, nr. 158 (cu trad. lb. rom; cu erori de interpretare, datorate forme rezumative în care este cunoscut documentul).

REGESTE: *EOKm*, vol. V, p. 144-145, nr. 300 (lb. magh).

3.

1377 *post* mai 28 – <1378> *ante*
post-ianuarie 4, <*s.l.*>

Ioan (*Iohannes*), vicevoievodul Transilvaniei (*wicevayvoda Transsilvanus*), cere capitlului <din Alba Iulia detalii cu privire la cercetarea desfășurată în posesiunea Panteiceu>, solicitată prin scrisoarea lui Ladislau (*Ladislaus*), voievodul (*wayvoda*) <Transilvaniei>, din 28 mai 1377 <*Anexa nr. 2*>.

MNL-OL, Dl. 42694.

Mențione în actul Capitlului din Alba Iulia, din *post* 4 ianuarie <1378> <*Anexa nr. 4*>.

În absența altor informații, datarea documentului a fost delimitată de mandatul inițial al voievodului Ladislau de Losoncz <*Anexa nr. 4*> și raportul Capitlului din Alba Iulia <*Anexa nr. 5*>, întocmit ca răspuns direct al acestui act vicevoievodal.

EDIȚII: –.

REGESTE: –.

4.

<1378> *post* ianuarie 4, <Alba Iulia>

Capitulul (*capitulum*) din <Alba Iulia> raportează lui Ioan (*Iohannes*), vicevoievodul Transilvaniei (*wicevayvoda Transsilvanus*), că, potrivit scrisorii sale <Anexa nr. 3>, la data de 4 ianuarie <1378> (*in [...] quindenis festi beati Thome apostoli tunc preteriti*), omul voievodului (*homo wayvodalis*), Mihail de Giula (*Mychael de Gywla*), slujbașul din Sântimbru (*officialis de Sancto Emerico*), s-a deplasat, împreună cu omul de încredere al capitlului (*homo [...] fidedignus*), Petru (*Petrus*), preotul bisericii din Borșa (*rector ecclesie de Borsa*), în posesiunea Panteicu (*Cheh*), unde mama fiilor lui Ioan Pancel (*Iohannes dictus Pancel*) a afirmat, în numele acestora, că ei nu au nicio scrisoare cu privire la plata sfertului filial (*quarta puellaris*), respectiv a zestre și darurilor de nuntă (*dos et res parafernales*), care se cuvin fiicelor lui Ioan Cente (*Iohannes dictus Chente*). Întrucât aceasta a refuzat să plătească cele 25 de mărci restante, cei doi oameni de măturie au împărțit posesiunea Panteicu în patru părți egale (*quator partes recte et coequales*), dintre care două pătrimi au fost trecute în stăpânirea fiicei și nepoatei lui Ioan Cente, una cu drept de stăpânire veșnică (*perpetuo possidenda et habenda*), în temeiul sfertului filial datorat, iar cealaltă cu titlu de zalog (*titulus impignorationis*), în schimbul celor 25 de mărci restante, până când fiii lui Ioan Pancel o vor putea răscumpăra.

MNL-OL, DI. 42694.

Rezumat amplu în actul Capitlului din Alba Iulia, din 3 iunie 1395 <Anexa nr. 5>.

EDIȚII: DRH, C, vol. XV, p. 355-357, nr. 221 (cu trad. lb. rom).

REGESTE: EOkm, vol. V, p. 166, nr. 353 (lb. magh).

5.

1395 iunie 3 (*feria quinta proxima post festum Pentecostes*), <Alba Iulia>

Capitulul din Alba <Iulia> (*capitulum ecclesie Albensis Transsilvane*) transcrie și adevărește o scrisoare a sa din *post* 4 ianuarie <1378> <Anexa nr. 4>.

MNL-OL, DI. 42694.

Mențiune în actul lui Stibor de Stiboricz, voievodul Transilvaniei, din 17 ianuarie 1399 <Anexa nr. 6>.

EDIȚII: —.

REGESTE: —.

6.

1399 ianuarie 17, Turda

Nos, Stiborius, vayvoda Transsilvanus et comes de Zolnuk, memorie commendantes tenore presentium significamus quibus expedit universis, quod in congregatione nostra generali universitati nobilium et alterius cuiusvis status et conditionis dicte partis Transsilvane hominum, octavo die Circumcuncissionis¹ Domini, Torde celebrata, Petrus, filius Jak de Myhalchfalva, pro nobili domina Elizabet vocata, consorte sua, cum procuratoriis litteris capituli ecclesie Albensis Transsilvane, de medio aliorum nostram in presentiam exurgendo, contra Georgium, filium Iohannis dicti Pancel de Cheh,

quasdam litteras [...] <Urmează mențiunea actului emis de Capitlul din Alba Iulia, din 3 iunie 1395; Anexa nr. 5> [...] nostrum iudiciarium produxit in conspectum [...].

Quarum quidem litterarum nunc nostri in presentia predictarum exhibitionibus factis, predicto procuratore dicte nobilis domine Elizabet, in persona eiusdem, per nos iudicium et iustitiam in premissis preberi postulante, Georgius, filius Iohannis dicti Pancel de Cheh, in nostram personaliter exurgens presentiam, retulit et allegavit eomodo, ut prescriptus Stephanus litteratus, presentator videlicet prescriptarum dicti condam magistri Salamonis, archidiaconi et vicarii, sculpor² et fabricator falsorum sigillorum emanatorque et scriptor falsarum litterarum fuisset et extitisset et de huiusmodi criminum labe et ignominia predictus dominus Ladislaus, wayvoda, unacum regniclis³ et partis Transsilvane nobilibus, ipsum Stephanum litteratum rite et legitime comburri fecisset et concremari super premissis. Sane deliberans ne exinde per ora oriri posset et evenire, disposuisset et ordinasset, ut quicumque regnicolarum huiusmodi litteras seu instrumenta super quibuscumque factis confectas et emanata, in quibus videlicet nomen prescripti Stephani litterati insertum haberetur, in iudicio vel extra exhiberent, nullius ruboris⁴ vel vigoris ymo⁵ exhibitoribus earundem nociture esse et existere deberent. Et hoc vicecomiti, iudicibus nobilium iuratisque assessoribus dicte congregationis cunctis etiam regnicolis constaret evidenter et ob hoc causa in premissa nollet nec deberet respondere.

Cumque nos prescriptos vicecomitem et iudices nobilium iuratosque assessores dicte congregationis nostre cunctosque regnicolas super premissis, uti nostro wayvodali incumbit officio, requisitos habuissemus, mox idem⁶, ad fidem eorum Deo debitam fidelitatemque domino nostro regi et suo sacro dyademati conservandam, odio, favore et amore partium non allekti tactoque vivifice crucis ligno nobis prestitam, premissa sic facta fuisse et extitisse unanimi et concordii testificatione affirmarunt.

Quibus sic habitis, memoratus Georgius, filius iamdicti Penchel, super premissis sibi per nos iuris medelam precabatur inpertiri⁷. Verum, licet, prefatus dominus Ladislaus, wayvoda, termino in predicto, prefatam quartam partem predictae possessionis Cheh, iuxta series et continentias prescriptarum litterarum iamdicti magistri Salamonis, archidiaconi et vicarii, pro iure quartali memoratarum nobilium dominarum, filiarum Iohannis dicti Chenthe, ac pro dote et rebus paraforalibus⁸ viginti quinque marcas adiudicando, ac per suum et dicti capituli homines, eidem capitulo litteratorie scribendo, in termino in eisdem litteris suis declarato, ipsam videlicet quartam partem pro quarta filiali earundem dominarum in perpetuum et aliam quartam partem pro premissis viginti quinque marcis, tamdiu donec per eosdem filios Iohannis redimi posset iure inpignoratio⁹, eisdem nobilibus dominabus ac earum heredibus exactionibus in eisdem litteris suis expressis statui fecerit, tamen, quia antefatus Stephanus litteratus, exhibitor videlicet dictarum litterarum ipsius magistri Salamonis, archidiaconi, sculptor falsorum sigilorum ac emanator et editor falsarum litterarum esse et existere, prefato etiam procuratore dicte nobilis domine Elizabet, in persona eiusdem, easdem litteras dicti magistri Salamonis, archidiaconi, nec nunc nec in futurum, nobis legitime requirentibus, easdem dominas in specie exhibere non posse referente, vicecomes nihilominus et iudices nobilium iuratique assessores predictae congregationis universas litteras in quibus videlicet nomen antefati Stephani litterati insertum haberetur per iamdictum dominum Ladislaum, wayvodam, cassatas et anihilatas fore commisisse fassi extitisse. Ipse etiam littere ipsius capituli transcriptionales pro reobtentione et conservatione eorundem iurium ipsius domine insufficientes fore et existere nobis et cunctis regnicolis lucide apparebant.

Ob hoc nos unacum eisdem regnicolis, eorum inducti consilio, eandem portionem possessionariam, videlicet duas quartas partes eiusdem Cheh possessionis prescriptis

nobilibus dominabus per iamdictum dominum Ladislaum, wayvodam, adiudicatas et statutas, eidem Georgio, filio Iohannis dicti Pancel, ac ipsius heredibus adiudicantes reliquimus et committimus in perpetuum possidere et habere, salvis iuribus alienis. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam, presentes eidem Georgio concessimus litteras nostras privilegiales pendentis autentici sigilli nostri munimine roboratas.

Datum decimo die congregationis nostre predictae in loco memorati, anno Domini millesimo trecentesimo nonagesimo nono.

Traducere:

Noi, Stibor, voievodul Transilvaniei și comitele de Solnoc, prin cuprinsul celor de față dăm de știre și facem cunoscut tuturor cărora se cuvine că, în adunarea noastră obștească, ținută la Turda în a opta zi a Tăierii împrejur a Domnului¹⁰, cu obștea nobililor și a oamenilor de orice stare și treaptă din zisa parte a Transilvaniei, Petru, fiul lui Jak de Mihalt, cu scrisoarea de împuternicire a capitolului bisericii din Alba Transilvaniei pentru nobila doamnă Elisabeta, soția sa, ridicându-se înaintea noastră din mijlocul celorlalți împotriva lui Gheorghe, fiul lui Ioan zis Pancel de Panticeu, a înfățișat vederii noastre judecătorești o scrisoare *<Urmează mențiunea actului emis de Capitolul din Alba Iulia, din 3 iunie 1395; Anexa nr. 5>*.

Așadar, după ce s-a făcut acum arătarea acelei sus-zise scrisori înaintea noastră, pomenitul împuternicit al nobilei doamne numite Elisabeta, în numele acesteia, cerând să se facă judecată și dreptate de către noi cu privire la cele de mai sus, Gheorghe, fiul lui Ioan zis Pancel de Panticeu, venind el însuși înaintea noastră, a răspuns și a susținut în acest chip, *<anume>* că pomenitul Ștefan diacul, adică înfățișătorul sus-însemnatei *<scrisori>* a răposatului magistru Solomon, arhidiacon și vicar, ar fi fost și ar fi ajuns un cioplitor și făuritor de sigilii contrafăcute și făcător și scriitor de scrisori false, iar, din pricina acestei prăvăliri de fărâdelegi și necinste, domnul voievod Ladislau, împreună cu locuitorii regatului și nobilii din partea Transilvaniei, după rânduială și în chip legiuit, ar fi făcut să fie ars și mistuit prin foc însăși Ștefan diacul în privința celor de mai sus. Bine chibzuind să nu apară și să se ivească apoi *<vreo pricină>* pe calea vorbelor, *<voievodul Ladislau>* ar fi hotărât și ar fi rânduit ca oricare dintre locuitorii regatului care ar înfățișa, la judecată sau în afara *<ei>*, astfel de scrisori sau acte, adică *<dintr-acelea>* în care s-ar fi aflat cuprins numele sus-scrisului Ștefan diacul, făcute și întocmite cu privire la orișicare lucruri, *<acestea>* ar trebui să fie și să ajungă fără nicio putere și tărie, ba chiar să fie vătămătoare celor care le înfățișează. Iar acest *<lucru>* ar fi cunoscut în chip vădit vicecomitelui, juzilor nobililor cât și asesorilor jurați ai zisei adunări și chiar tuturor locuitorilor din regat și, de aceea, *<Gheorghe>* nu ar vrea și nu ar trebui să răspundă în pricina de mai sus.

Și întrucât noi îi întrebaserăm cu privire la cele arătate mai sus pe pomeniții vicecomite și juzi ai nobililor cât și pe asesorii jurați ai zisei noastre adunări și pe toți locuitorii regatului, după cum se cuvine slujbei noastre voievodale, de îndată aceștia, într-un cuget și cu mărturia tuturor, au răspuns, jurând înaintea noastră pe credința lor datorată lui Dumnezeu și pe supunerea ce trebuie păzită înaintea domnului nostru rege și a sfintei sale coroane, nefiind mânați de ură, părtinire și dragostea *<vreunea>* dintre părți și atingând *<cu mâna>* lemnul crucii dăătoare de viață, că faptele mai sus arătate s-ar fi petrecut și săvârșit întocmai.

Socotindu-se astfel acestea, amintitul Gheorghe, fiul des-pomenitului Penchel, a cerut stăruitor să i se hărăzească de către noi leacul dreptății. Dar, deși pomenitul domn voievod Ladislau – după ce a adjudecat, la sorocul sus-zis, pomenita pătrime din sus-numita posesiune Panticeu pentru dreptul sfertului *<cuvenit fiicei>* al amintitelor nobile doamne, fiicele lui Ioan zis Chente, precum și douăzeci și cinci de mărci pentru zestrea și

darurile de nuntă, potrivit cuprinsului și conținutului sus-arătatei scrisori a des-pomenitului magistru Solomon, arhidiacon și vicar, și după ce a scris aceleiași capitlu – ar fi făcut, la sorocul hotărât în aceeași scrisoare a sa, să se dea în stăpânirea aceluiași nobile doamne și moștenitorilor lor, de către omul său și cel al zisului capitlu, arătându-se vădit descărcările în aceeași scrisoare a sa, adică o pătrime <de posesiune> însăși pe veci, pentru sfertul cuvenit fiicei al aceluiași doamne, precum și o altă pătrime, prin drept de zalogire, pentru sus-arătatetele douăzeci și cinci de mărci, până când ea ar putea fi răscumpărată de către aceeași fii ai lui Ioan, totuși, întrucât sus-arătatul Ștefan diacul, adică înfățișătorul zisei scrisori a însuși magistrului Solomon, arhidiacon și vicar, a fost și a ajuns cioplitor de sigilii contrafăcute și făcător și scriitor de scrisori false – după ce a fost întrebat de către noi, în chip legiuit, chiar pomenitul împluternicit al zisei nobile doamne Elisabeta, în numele acesteia, <și> după ce a răspuns că aceste doamne nu pot înfățișa, nici acum și nici pe viitor, această scrisoare a zisului magistru Solomon, arhidiaconul, în original –, în aceeași măsură, vicecomitele și juzii nobililor cât și asesorii jurați ai zisei adunări au mărturisit că des-pomenitul domn voievod Ladislau hotărâse ca toate scrisorile, adică <dintr-acelea> în care s-ar fi aflat cuprins numele sus-amintitului Ștefan diacul, să fie pe viitor desființate și nimicite. Și chiar însăși scrisoarea de transcriere a aceleiași capitlu ni s-a părut, în chip limpede, nouă și tuturor locuitorilor din regat că este și va fi neîndestulătoare pentru redobândirea și păstrarea drepturilor acestei doamne.

De aceea noi, împreună cu aceeași locuitori ai regatului <și> îndemnați de sfatul lor, hotărând pe cale de judecată, i-am lăsat și îi hărăzim aceluiași Gheorghe, fiul lui Ioan zis Pancel, și moștenitorilor lui să aibă și să stăpânească pe veci, fără a încălca drepturile altora, această parte de posesiune, adică două sferturi ale aceleiași posesiuni Panticu, adjudecate și puse în stăpânirea sus-scriselor nobile doamne de către des-pomenitul domn voievod Ladislau. Spre mărturia și tăria veșnică a cărui lucru, am dat aceluiași Gheorghe scrisoarea noastră privilegială de față, întărită cu puterea sigiliului nostru autentic <și> atârnat.

Dat în a zecea zi a adunării noastre pomenite, în locul amintit, în anul Domnului o mie trei sute nouăzeci și nouă.

MNL-OL, Dl. 42694.

Original, pergament (543 x 332 mm), sigiliu rotund (ø 48 mm) în ceară naturală, atârnat cu șnur verde-roșu.

EDIȚII: –.

REGESTE: *ZsOkl*, vol. I, p. 625, nr. 5671.

¹ Astfel în original, corect: *circumcisionis*.

² Astfel în original, corect: *sculptor*.

³ Astfel în original, corect: *regnicolis*.

⁴ Astfel în original, corect: *roboris*.

⁵ Astfel în original, corect: *immo*.

⁶ Astfel în original, corect: *iidem*.

⁷ Astfel în original, corect: *impertiri*.

⁸ Astfel în original, corect: *parafernalis*.

⁹ Astfel în original, corect: *impignoratio*.

¹⁰ 8 ianuarie <1399>.

The temptation of diplomatic forgery. The case of Stephan of Sânger, notary of the Cluj-Mănăștur Benedictine Convent

Abstract

Stephan of Sânger, lay notary of the Cluj-Mănăștur convent between 1370-1383, took part, driven for surely by abbot Otto (1360-1383), in probably the largest institutional initiative of documentary forgery in Late Medieval Transylvania, in order to expand the estates of this very important and influent Benedictine monastery in the region. At the same time with this illegal activity, taking the model of his superior, it seems that Stephan developed his own immoral strategy, in order to increase the wealth and inheritance of his wife Elisabeth, the noble daughter of Kalach of Sânmărtin, not without forging documents. Therefore, the purpose of this approach is to follow the most detailed trail of this strategy, to record its mechanism and to capture its consequences, even after the tragic and violent death of Stephan. The paper ends with an appendix in which the most important documentary pieces of the subject are recovered.

Keywords: charters; notary; false documents; forged seals; inheritance; descendants; filial quarter; quarrel; trial.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANDBM</i>	= Arhivele Naționale. Direcția Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei
<i>ASRR</i>	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
<i>AȘUI</i>	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

<i>ATS</i>	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
<i>AUAIC</i>	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
<i>AUB</i>	= Analele Universității „București”
<i>BA</i>	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
<i>BAR</i>	= Biblioteca Academiei Române
<i>BArchB</i>	= Bundesarchiv Berlin
<i>BAR int. ser.</i>	= British Archaeological Reports, International Series
<i>BBRF</i>	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
<i>BCIR</i>	= Buletinul Comisiei Istorice a României
<i>BCMI</i>	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
<i>BCU-Iași</i>	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
<i>BE</i>	= Bulletin Epigraphique
<i>BF</i>	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
<i>BJ</i>	= Bonner Jahrbücher, Bonn
<i>BMI</i>	= Buletinul Monumentelor Istorice
<i>BMIM</i>	= București. Materiale de istorie și muzeografie
<i>BNB</i>	= Biblioteca Națională București
<i>BNJ</i>	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
<i>BOR</i>	= Biserica Ortodoxă Română
<i>BS</i>	= Balkan Studies
<i>BSNR</i>	= Buletinul Societății Numismatice Române
<i>ByzSlav</i>	= Byzantinoslavica
<i>CA</i>	= Cercetări arheologice
<i>CAI</i>	= Caiete de Antropologie Istorică
<i>CartNova</i>	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
<i>CB</i>	= Cahiers balkaniques
<i>CC</i>	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
<i>CCAR</i>	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
<i>CCh</i>	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
<i>CChSG</i>	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
<i>CCSL</i>	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
<i>CDM</i>	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
<i>CDȚR</i>	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
<i>Chiron</i>	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
<i>CI</i>	= Cercetări istorice (ambele serii)
<i>CIL</i>	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
<i>CL</i>	= Cercetări literare
<i>CLRE</i>	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
<i>CN</i>	= Cercetări Numismatice
<i>CNA</i>	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
<i>CSCO</i>	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
<i>CSEA</i>	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
<i>CSEL</i>	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
<i>CSPAMI</i>	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
<i>CT</i>	= Columna lui Traian, București
<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)

„Dacia”, N.S.	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
DANIC	= Direcția Arhivelor Naționale Istoric Centrale
DGAS	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
DI	= Diplomatarium Italicum
DIR	= <i>Documente privind istoria României</i>
DIRRI	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
DOP	= Dumbarton Oaks Papers
DTN	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
DRH	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
EB	= Études Balkaniques
EBPB	= Études byzantines et post-byzantines
EDCS	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclaus.de/)
EDR	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
EpigrAnat	= Epigraphica Anatolica, Münster
ERAsturias	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
Gerión	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
GB	= Glasul Bisericii
GCS	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
GLK	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
HEp	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„Hierasus”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
HM	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
HU	= Historia Urbana, Sibiu
HUI	= Historia Universitatis Iassensis, Iași
IDR	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , București-Paris
IDRE	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
IGLN	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
IGLR	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
IILPecs	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
ILAlg	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
ILB	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
ILD	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
ILN	= <i>Inscriptions latines de Novae</i> , Poznań
ILLPRON	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
ILS	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
IMS	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
IN	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
ISM	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
JGO	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
JL	= <i>Junimea literară</i>
JRS	= <i>The Journal of Roman studies</i> , London
LR	= <i>Limba română</i>
MA	= <i>Memoria Antiquitatis</i> , Piatra Neamț
MCA	= <i>Materiale și cercetări arheologice</i>
MEF	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
MEFRA	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma

MGH	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
MI	= Magazin istoric, București
MIM	= Materiale de istorie și muzeografie
MM	= Mitropolia Moldovei
MMS	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
MN	= Muzeul Național, București
MO	= Mitropolia Olteniei
MOF	= Monitorul Oficial al României
Navarro	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
NBA	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
NDPAC	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
NEH	= Nouvelles études d'histoire
OI	= Opțiuni istoriografice, Iași
OPEL	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
PG	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
PIR	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
PLRE	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
RA	= Revista arhivelor
RBAR	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
RC	= Revista catolică
RdI	= Revista de istorie
REByz	= Revue des Études Byzantines
RER	= Revue des études roumaines
RESEE	= Revue des études Sud-Est européennes
RHP	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
RHSEE	= Revue historique de Sud-Est européen
RI	= Revista istorică (ambele serii)
RIAF	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
RIB	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
RIM	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
RIR	= Revista istorică română, București
RIS	= Revista de istorie socială, Iași
RITL	= Revista de istorie și teorie literară
RIU	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
RJMH	= The Romanian Journal of Modern History, Iași
RM	= Revista muzeelor
RMD	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
RMM	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
RMM-MIA	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
RMR	= Revista Medicală Română
RRH	= Revue roumaine d'histoire
RRHA	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
RRHA-BA	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
RSIAB	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
Rsl	= Romanoslavica

<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>Sch</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde